

Дубчак Л.М.

Національна академія державного управління при Президентіві України

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ, ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ

У статті представлено аналіз основних організаційно-правових механізмів захисту прав осіб, позбавлених волі, які визначені як міжнародні стандарти у відповідних нормативно-правових документах, прийнятих Радою Європи та Генеральною Асамблеєю ООН. Проведені систематизація та узагальнення вказаних механізмів. Досліджено та проаналізовано такі основні функції міжнародних інституцій у захисті прав осіб, які позбавлені волі (Європейський Комітет із питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; Підкомітет із попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів звернення та покарання Комітету проти катувань; Європейський Суд із прав людини в Стразбурзі), як контроль установ відбування покарання та розгляд індивідуальних скарг.

Ключові слова: права людини і громадянина, захист прав людини і громадянина, засуджені, особи, позбавлені волі, покарання, катування, міжнародні стандарти поводження із засудженими, механізм контролю, превентивний механізм, скарги.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах глобалізації сучасна міжнародна спільнота приділяє особливу увагу вирішенню проблеми захисту прав людини і громадянина з метою створення уніфікованого підходу до визначення механізмів їх забезпечення.

На сьогодні в умовах міжнародного співробітництва визначена ціла система інституцій та відповідно механізмів, котрі забезпечують контроль за охороною та захистом прав людини і громадянина. У конституціях демократичних держав обов'язково передбаченні статті, котрі гарантують їх дотримання. Це має місце і в Конституції України, зокрема її II розділ присвячений роз'ясненню «прав, свобод і обов'язків людини і громадянина».

Особливу групу людей, котрі підпадають під загрозу порушення прав людини та громадянина, є особи, що відбувають покарання. Відповідно, міжнародна інституційна практика захисту прав людини передбачає створення організаційно-правових механізмів, спрямованих на контроль за їх дотриманням.

Сучасне кримінально-правове законодавство розвинених країн враховує такий механізм, котрий надає можливість захистити права будь-якої людини в судовому порядку та через інші правові механізми реагування на такі порушення. Однак із метою контролю ефективності дії меха-

нізмів захисту прав осіб, позбавлених волі, в умовах глобалізації необхідно створити загальні стандарти і забезпечити гарантію їх дотримання. Над цим і працює міжнародна спільнота протягом останніх 70 років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми.

У статті використані основні міжнародні нормативно-правові акти, котрі регулюють вирішення організаційно-правових засад захисту прав засуджених, зокрема «Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями» (1957), «Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню» (ратифікація від 24.01.1997), «Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання» (ратифікація від 26.01.1997), «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права» (ратифікація від 19.10.1973), «Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання» (ратифікація від 21.07.2006) та ін.

У статті велику увагу приділено закордонним науковим джерелам, зокрема працям польських вчених, які присвячені вивченню проблеми захисту прав осіб, котрі відбувають покарання.

Розглянуто праці А. Біштига, Т. Каліш, Р. Махацек, Б. Стандо-Кавецька та ін., у полі інтересу яких стояло вирішення проблем урегулювання міжнародних стандартів захисту прав людини.

Значний внесок у вивчення проблем захисту прав осіб, позбавлених волі, в умовах глобалізації здійснили вітчизняні вчені С.Р. Асірян, В.А. Човган та ін., у працях яких, поряд з аналізом загальних проблем захисту прав осіб, позбавлених волі, значна увага приділена висвітленню процесу формування міжнародних стандартів щодо захисту прав засуджених.

Мета статті. У цій статті ставимо за мету охарактеризувати основні організаційно-правові механізми захисту прав осіб, які відбувають покарання, адже вирішення цієї проблеми є надзвичайно важливе в умовах глобалізації. Саме досягнення загальних стандартів у захисті прав та свобод всіх без виключення соціальних суб'єктів дає можливість порозуміння всіх культур і створення ефективних умов для забезпечення публічного управління глобальними процесами на засадах демократії, вищих моральних та правових цінностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вирішенні проблеми захисту прав засуджених особливу увагу заслуговує організаційно-правовий механізм дії міжнародних інституцій, створених на основі міжнародних договорів, що ратифіковані Україною.

Особливу роль у забезпеченні організаційних підвалин інституалізації системи захисту прав людини в європейському масштабі зіграла Міжнародна організація Рада Європи, яка була створена 5 травня 1949 року і стала координаційним центром із налагодження співпраці європейських країн у вирішенні найважливіших проблем у сферах соціального та політичного життя.

На сьогодні Радою Європи прийнято більше 180 нормативно-правових документів, значна частина з яких присвячена захисту прав людини, які служать інструментом забезпечення та дотримання певного міжнародного стандарту у вирішенні цього питання.

Основна діяльність Ради Європи у вирішенні проблеми захисту прав людини була спрямована на створення різних механізмів контролю за забезпеченням захисту прав людини та їх превентивних механізмів, особливе місце серед яких займають заходи щодо забезпечення прав засуджених.

Серед заходів, спрямованих на забезпечення захисту прав осіб, котрі відбувають покарання, можна виділити наступні:

1) дотримання Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що прийнятий Генеральною Асамблеєю від 16 грудня 1966 р. (набув чинності 23 березня 1976 р. і ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.73 р.) [8] і діяльність Комітету з прав людини ООН, який займається наглядом за виконанням Міжнародного пакту в країнах-учасницях пакту;

2) дотримання Європейської Конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню від 10 грудня 1984 року (ратифіковано Україною Законом № 33/97-ВР від 24.01.97 р.) [2] та Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження та покарання, що прийнята ООН в 1984 р. та набула чинності в 1987 р. (ратифіковано Україною із застереженнями Указом Президії Верховної Ради № 3484-XI від 26.01.87 р.) [5], нагляд за дотриманням якої здійснює Комітет ООН проти катувань;

3) діяльність Європейського суду з прав людини в Страсбурзі (Франція) з метою виявлення порушень прав людини і громадянина щодо осіб, позбавлених волі, та винесення вироку щодо відшкодування морального та матеріального збитку;

4) дія превентивного та контрольного механізмів, що спирається на відвідуванні відповідних установ держави, з приводу якої були заяви про порушення прав людини через делегування Європейського Комітету в Справах запобігання катування [12, с. 234].

Проаналізуємо кожен із цих заходів.

1. Загальні механізми забезпечення універсальної системи захисту прав людини та громадянина, які поширюються на значну частину міжнародної спільноти, були запроваджені Комітетом по правах людини ООН і визначені в Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права, прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН.

Основні засади контролю та гарантій захисту прав осіб, позбавлених волі, визначені у ст. 7-11 Міжнародного Пакту [8], в яких говориться, що «нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поведженню чи покаранню» (ст. 7), «нікого не можуть держати в рабстві: рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах»; «нікого не можуть держати в підневільному стані» тощо (ст. 8), «ніхто не може бути позбавлений волі на тій лише підставі, що він не в змозі виконати якесь договірне зобов'язання» (ст. 11).

За дотриманням цих положень документу слід-кує Комітет з прав людини ООН, до компетенції якого входить нагляд за виконанням Міжнародного пакту в країнах-учасниках пакту.

2. Наступними важливими документами, які визначають та регулюють засади захисту прав осіб, позбавлених волі, стали прийняті Організацією Об'єднаних Націй Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання (10 грудня 1984 р., ратифікована Українською РСР 26 січня 1987 р.) та Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінку чи покаранню (10 грудня 1984 р.) [2]. Ці документи мають особливе значення в системі механізмів захисту прав осіб, які відбувають покарання, зокрема з метою запобігання катування.

З метою урегулювання міжнародних стандартів механізмів захисту прав осіб, позбавлених волі та підвищення ефективності боротьби проти порушення прав людини, в ст. 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання, дане визначення поняття «катування» [5].

Згідно з Європейською конвенцією [2] основним інститутом, котрий виконує контрольну функцію щодо запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінку чи покаранню, є Європейський комітет із питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінку чи покаранню.

Комітет, шляхом здійснення інспекцій, перевіряє поведінку з позбавленими волі особами з метою посилення, в разі необхідності, захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поведінки чи покарання. [2] Цей орган складається з такого числа членів, яке відповідає кількості Сторін.

На основі визначеної статтею 21 Конвенції процедури складання скарги на некомпетентність та невиконання зобов'язань однією із держав-сторін визріла необхідність визначення механізму моніторингу роботи Комітету, в результаті чого був прийнятий Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів покарань (прийнятий 18 грудня 2002 р., ратифіковано Україною Законом № 22-V від 21.07.2006) [10].

Мета Факультативного протоколу, згідно зі ст. 1, полягає у створенні системи регулярних від-

відувань місць, де знаходяться позбавлені волі особи, що здійснюється незалежними міжнародними та національними органами, з метою недопущення чи в разі необхідності захисту таких осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання.

Таким чином, згаданий документ визначає два основні напрямки дії системи моніторингу порушення прав людини в умовах відбування покарання: 1) створення механізму запобігання катувань на основі відвідування спеціального міжнародного суб'єкту Підкомітету з попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів звернення та покарання Комітету проти катувань, який діє в рамках визначених зазначеним Факультативним Протоколом (частина II-III Факультативного протоколу); 2) призначення або створення одного або кількох незалежних національних превентивних механізмів для недопущення катувань на національному рівні (частина IV Факультативного протоколу).

Підкомітет зі попередження катувань виконує свою роботу в рамках Статуту Організації Об'єднаних Націй та керується цілями та принципами, що містяться в ньому, а також нормами Організації Об'єднаних Націй, що стосуються поведінки з особами, позбавленими волі (Факультативний протокол [10] ст. 3 п. 2). Основним його завданням є здійснення відвідування місць відбування покарання з метою недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання (національні превентивні механізми).

Підкомітет із недопущення також впливає на діяльність так званого національного превентивного механізму (здійснює консультації і надає допомогу країнам в установленому порядку, підтримує прямий і, при необхідності, конфіденційний контакт з необхідними суб'єктами, пропонує їм навчання і технічну допомогу, з метою зміцнення своїх повноважень надає пораду чи допомогу в оцінці потреб та ресурсів, необхідних для посилення захисту прав осіб, позбавлених волі). Він співпрацює з відповідними органами та інституціями Організації Об'єднаних Націй, а також із міжнародними, регіональними та національними інститутами або організаціями, що працюють із метою посилення захисту всіх осіб від катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідності, видів поведінки та покарання.

Вищезгаданий механізм дії Підкомітету з недопущення здійснюється відповідно до ст. 3 Факультативного протоколу через створення, призначення чи підтримання на національному рівні одного або кількох органів для відвідувань з метою недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання, так звані національні превентивні механізми.

3. Третім організаційно-правовим механізмом захисту прав осіб, позбавлених волі, на рівні міжнародного співробітництва є діяльність Європейського суду з прав людини в Стразбурзі, правові підстави якого були закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підписаної 4 листопада 1950 року на підставі Загальної декларації прав людини, проголошеної Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року [3].

Конвенція стала важливим кроком для забезпечення колективного в міжнародному значенні гарантування, ефективного визнання і додержання прав, проголошених у Загальній декларації. У зазначеному документі був сформульований основний каталог прав людини. А створення Європейського суду з прав людини стало важливим кроком у визначенні механізмів контролю дотримання цих прав.

Зазначений механізм щодо Європейського суду з прав людини в Стразбурзі діє на основі складання скарги і є складовою частиною так званої регіональної системи охорони прав людини.

4. Наступний механізм, який діє в межах компетенції Ради Європи, що служить захисту прав людини (особливо тих, хто перебуває в пенітенціарній ізоляції), є виписаним в Європейській конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінки чи покаранню, підписаної в Страсбурзі 26 листопада 1987 року [2].

Європейська конвенція є міжнародною угодою, яка не встановлює конкретних прав людини, а за характером її можна назвати додатковим (технічним) документом Європейської конвенції – саме сто-

совно ст. 3, згідно з якою жодна людина не повинна піддаватися катуванням або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведінки чи покаранню.

У рамках даних механізмів захисту прав засуджених особливе місце займають позасудові заходи, що носять превентивний характер, які виражаються у відвідуванні ізоляційних установ з метою контролю умов відбування покарання засудженими [11].

На підставі ст. 1 Європейської конвенції [2] було створено Європейський комітет із запобігання катування, члени якого мають право відвідувати всі місця, де перебувають особи, позбавлені волі, що підпорядковані Сторонам Конвенції. Через Комітет здійснюється вплив на відповідні органи Держав-сторін Конвенції у встановленні стандартів у поведінці із засудженими. Комітет у зв'язку із цим виконує дві функції: по-перше, впливає на зменшення ризику порушень прав людини згідно із стандартами Європейської конвенції; по-друге, сприяє створенню захисного механізму запобігання можливості таких порушень.

Основною формою діяльності Комітету є відвідування відповідних пенітенціарних закладів, що може відбуватися у вигляді: 1) періодичних візитів установ виконання покарань, котрі здійснюються в окремих країнах з певним інтервалом (не більше 4 років); 2) так званих спеціальних візитів, що організуються по причині надзвичайних ситуацій (наприклад, через повідомлення міжнародних організацій про порушення прав людини в даній країні); 3) наступних візитів, які провадяться з метою вивчення ситуації навколо того, чи реалізуються рекомендації, що були сформульовані під час попередніх візитів.

Висновок. Створення організаційно-правових механізмів захисту прав осіб, які відбувають покарання, на міжнародному рівні в умовах глобалізації є важливим кроком у розвитку демократичних засад світового співтовариства. Вагомим важелем забезпечення гарантій захисту прав таких осіб є дотримання принципів колективної співпраці, які ґрунтуються на засадах ефективної співпраці, довіри та неупередженості.

Список літератури:

1. Асірян С.Р. Статус Ради ООН з прав людини у системі Організації Об'єднаних Націй. Право і суспільство. 2014. № 1-2. С. 298.
2. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінки чи покаранню: Міжнародний документ від 24.01.1997. № 33/97-вр // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_068 (дата звернення 30.01.2018).
3. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією № 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 30.01.2018).

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 4 листопада 1950 р. Закон про ратифікацію № 475/97-ВР // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення 30.01.2018).
5. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: Указ Президії ВР про ратифікацію від 26 січня 1987 р. N 3484-XI (3484-11) // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення 30.01.2018).
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Кримінально-виконавчий кодекс України: Кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2004, № 3-4. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ від 16 грудня 1966 р. Ратифікація від 19.10.1973. № 2148-08 // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043. (дата звернення 30.01.2018).
9. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань : Методичні рекомендації / [уклад. О.В.Романюк, В.О.Човган]. Біла Церква. 2016. С. 131.
10. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання: Протокол, Міжнародний документ від 18 грудня 2002 р. Закон про ратифікацію від 21.07.2006. № 22-V. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_f48.
11. Bisztyga A. Ochrona praw człowieka w systemie Rady Europy, [w:] B. Banaszak, A. Bisztyga, K. Complak, M. Jabłoński, R. Wieruszewski, K. Wójtowicz, op. cit. S. 122.
12. Kalisz T. Mechanizmy międzynarodowej kontroli i ochrony Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego. Wrocław. 2009. Tom XXV. AUW No 3165 25. S.233-251.
13. Stańdo-Kawecka B. Działalność Europejskiego Komitetu do Spraw Zapobiegania Torturom (w świetle sprawozdań ogólnych 1990–1993). Państwo i Prawo. 1995. Z. 9. S. 68.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЛИЦ, ЛИШЕННЫХ СВОБОДЫ

В статье представлен анализ основных организационно-правовых механизмов защиты прав лиц, лишенных свободы, которые определены как международные стандарты в соответствующих международных нормативно-правовых документах, принятых Советом Европы и Генеральной Ассамблеей ООН. Проведена систематизация и обобщение указанных механизмов. Исследованы и проанализированы основные функции международных институтов в защите прав лиц, лишенных свободы (Европейский Комитет по вопросам предупреждения пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания; Подкомитет по предупреждению пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания Комитета против пыток; Европейский Суд по правам человека в Страсбурге), как контроль учреждений отбывания наказания и рассмотрения индивидуальных жалоб.

Ключевые слова: права человека и гражданина, защита прав человека и гражданина, осужденные, лица, лишённые свободы, наказания, пытки. международные стандарты обращения с осужденными, механизм контроля, превентивный механизм, жалобы.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISMS OF RIGHTS PROTECTION OF PERSONS DEPRIVED OF LIBERTY

The article presents an analysis of the basic organizational and legal mechanisms of rights protection of persons deprived of liberty, which are defined as international standards in the relevant international legal acts adopted by the Council of Europe and the UN General Assembly. The systematization and generalization of these mechanisms is carried out. The main functions of international institutions in protecting the rights of persons deprived of liberty (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment; the Subcommittee on the Prevention of Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment the dignity of the treatment and punishment of the Committee Against Torture; and the European Court of Human Rights in Strasbourg), such as the supervision of penitentiary institutions and the consideration of individual complaints are studied and analyzed.

Key words: human and citizen rights, protection of human and citizen rights, condemned, persons deprived of liberty, punishment, torture, international standards for the treatment of convicts, control mechanism, preventive mechanism, complaints.